

Prawa człowieka wobec biznesu i korporacji transnarodowych – wzajemne relacje a nowe tendencje w świetle prawa międzynarodowego

1. Wprowadzenie

Problematyka korporacji transnarodowych stała się popularnym zagadnieniem w literaturze prawa międzynarodowego w latach 90. XX w. Powodem zainteresowania tymi podmiotami była ich wzrastająca siła ekonomiczna i szeroka działalność w różnych systemach prawnych. Wobec powyższego także prawo międzynarodowe podjęło temat w wybranych jego aspektach. Mając na uwadze działalność ekonomiczną ukierunkowaną na zysk, korporacje uwikłały się w liczne naruszenia praw człowieka, a szczególnie praw pracowniczych. W tym wymiarze rozpoczęła się dyskusja nad statusem korporacji i normami prawa międzynarodowego, mającymi do nich zastosowanie¹.

Szczególne miejsce wśród tych norm zajmują te dotyczące praw człowieka. Poniższe opracowanie traktuje o pozycji korporacji transnarodowych w świetle międzynarodowo chronionych praw człowieka. Analizie poddany zostanie głównie system prawa międzynarodowego oraz prawa Unii Europejskiej, zaś system krajowy w takim wymiarze, w jakim implementuje normy dotyczące odpowiedzialności za naruszenia praw człowieka. Normatywna koncepcja międzynarodowo chronionych praw człowieka znajduje bowiem odzwierciedlenie w każdym z nich.

Profesor Krzysztof Wójtowicz zajmuje się zarówno prawem konstytucyjnym, międzynarodowym, jak i europejskim. W jego dorobku znalazły się m.in. rozważania o prawach człowieka w Unii Europejskiej, do których zawsze warto sięgać². Zatem

* Dr hab. Elżbieta Karska, prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Prawa i Administracji; ORCID: [0000-0002-5263-9127](https://orcid.org/0000-0002-5263-9127).

¹ L.C. Backer, *From Moral Obligation to International Law: Disclosure Systems, Markets and the Regulation of Multinational Corporations*, "Georgetown Journal of International Law" 2008, vol. 39, s. 101-142; A. De Jonge, *Transnational Corporations and International Law: Accountability in the Global Business Environment*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2011; A. Mężykowska, *Prawa i odpowiedzialność korporacji transnarodowych w świetle międzynarodowego prawa praw człowieka*, [w:] J. Menkes, T. Gardocka (red.), *Korporacje transnarodowe – jeden temat, różne spojrzenia*, Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”, Warszawa 2010, s. 240-241; M. Özden, *Transnational Corporations' Impunity*, Europe-Third World Centre (CETIM), Geneva 2016, s. 4-96.

² K. Wójtowicz, *Ochrona praw człowieka w Unii Europejskiej*, [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz (red.), *System ochrony praw człowieka*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 199-220.

także w tej publikacji nawiązania do dorobku Profesora z przełomu wieków, kiedy UE budowała podstawy dla stosowania Karty Praw Podstawowych, znajdując odniesienie.

2. Korporacje a normatywna koncepcja ochrony praw człowieka

Normatywna koncepcja międzynarodowo chronionych praw człowieka to pięcioelementowa konstrukcja, oparta na godności jako fundamencie oraz podmiocie uprawnionym, zobowiązanym, treści zobowiązania, a także roszczeniu. W kontekście rozważań o korporacjach transnarodowych i ich pozycji w ramach międzynarodowych zobowiązań w dziedzinie praw człowieka tradycyjnie postrzega się te podmioty jako naruszające prawa człowieka, a w konsekwencji podmioty zobowiązane. Są jednak i takie sytuacje prawne, w których osoba prawna, w tym także korporacja, sama potrzebuje ochrony. Stąd ich umiejscowienie w normatywnej koncepcji ochrony praw człowieka ma charakter złożony. Są one bowiem zarówno podmiotem zobowiązanym, jak i podmiotem chronionym.

Interesująca dyskusja, jaka miała miejsce w literaturze prawa międzynarodowego na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC), a wcześniej nawet jeszcze w związku z orzeczeniami Europejskiej Komisji Praw Człowieka (EKPC), skupiła się wokół jednego podstawowego wątku, a mianowicie czy osoba prawna może korzystać z ochrony na podstawie norm europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności³? W toku wieloletniej analizy skarg składanych do ETPC ukształtowała się linia orzecznicza, która jednoznacznie pozwoliła na zastosowanie ochrony przewidzianej przez EKPC do osób prawnych⁴.

Jak słusznie podkreśla Tadeusz Jasudowicz, „formuły ochronne praw człowieka wyraziście lub dorozumianie otwierają się na uznanie innych – poza jednostką ludzką – podmiotów uprawnionych. Tak np. gwarancja niezakłóconego korzystania ze swojego mienia/własności zapewniona jest na rzecz «każdej osoby fizycznej lub prawnej», przy czym ta ostatnia – w jej autonomicznym znaczeniu europejskim – to nie tylko osoba prawna *sensu stricte*, której formalnie taki status przypisuje prawo krajowe. Można też rzec, że skoro w art. 10 Konwencji Europejskiej nie wyklucza się wprowadzenia czy utrzymywania przez państwa-strony systemu licencji na «działalność przedsiębiorstw radiowych, telewizyjnych i kinematograficznych» – konieczną

³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

⁴ Zob. np. M. Emberland, *The Human Rights of Companies: Exploring the Structure of ECHR Protection*, Oxford University Press, Oxford 2006; P. Jones, *Human Rights, Group Rights, and Peoples' Rights*, "Human Rights Quarterly" 1999, vol. 21, no. 1, s. 80-107; T. Isiksel, *Corporate Human Rights Claims Under the ECHR*, "The Georgetown Journal of Law & Public Policy" 2019, vol. 17, s. 979-1005; W.H.A.M. van den Muijsenbergh, S. Rezai, *Corporations and the European Convention on Human Rights*, "Global Business & Development Law Journal" 2012, vol. 25, s. 43-56.

konsekwencją tego musi być uznanie tytułu takich przedsiębiorstw do występowania w obronie swoich praw”⁵.

Podobne stanowisko prezentuje Michał Skwarzyński, który analizując kwestie podmiotów chronionych, stwierdza, że: „System praw człowieka, jako chroniący godność, powoduje, że «siła i moc» jego oddziaływania wstrzymuje niegodziwe praktyki stosowania prawa przez organy państwowe, jak również antygodnościową działalność państw. W oczywisty sposób dostrzegając skuteczność systemu musiał on ewoluować w kierunku ochrony innych podmiotów prawa, które przecież także składają się z jednostek”⁶.

Europejski Trybunał Praw Człowieka zajmuje się skargami osób prawnych już od dziesięcioleci. Jednym z orzeczeń w tym zakresie był wyrok z 16 kwietnia 2002 r., będący następstwem skarg francuskich podmiotów gospodarczych. Były to przedsiębiorstwa wykonujące usługi w zakresie budowy dróg na zlecenie rządu tego państwa. Podmioty te zostały posądzone o zomowę co do wysokości ceny za wykonywanie usług i władze administracyjne dokonały przeszukania w siedzibach przedsiębiorców, zabezpieczając dokumentację firmy na potrzeby postępowania, które zakończyło się nałożeniem na te podmioty grzywnien. Analiza skupiła się wokół kwestii „poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, mieszkania i korespondencji” (art. 8 EKPC). Trybunał wówczas jednogłośnie uznał, że spółka prawa handlowego też posiada „mieszkanie”, które jest chronione na gruncie EKPC, jak mieszkanie osoby fizycznej, a działania państwa francuskiego przekroczyły próg proporcjonalności⁷.

Niezwykle interesująca jest analiza statusu podmiotów gospodarczych w świetle praw człowieka realizowanych w Unii Europejskiej, gdzie mowa o prawach podstawowych, implementacji Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, jej funkcjonowaniu w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości oraz Sądu. Całości zagadnienia towarzyszy tocząca się od wielu lat dyskusja o przystąpieniu UE do EKPC. Podmioty gospodarcze i ich ochrona na podstawie EKPC w ramach systemu prawa UE otwierają wiele płaszczyzn analizy teoretyczno-prawnej. Trzeba też podkreślić, że w różnych okresach stosowania EKPC jako żywego instrumentu, w zróżnicowany sposób kształtowała się jej interpretacja, co wywarło także wpływ na procesową pozycję osób prawnych, w tym przedsiębiorstw i przedsiębiorców zarówno w systemie strasburskim, jak i luksemburskim. Wielokrotnie też wyrażano pogląd, że przystąpienie UE do EKPC zwiększyłoby poziom ochrony przysługującej

⁵ T. Jasudowicz, *Konstrukcja normatywna międzynarodowo chronionych praw człowieka*, [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), *Prawa człowieka i ich ochrona*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2010, s. 111.

⁶ M. Skwarzyński, *Ochrona praw osób prawnych, zbiorowości i państw w systemie praw człowieka*, [w:] K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski (red.), *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 33.

⁷ K. Karski, *Osoba prawna prawa wewnętrznego jako podmiot prawa międzynarodowego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 97-99; M.A. Nowicki, *Moje spółka moją twierdzą. Przeszukania i zajęcie dokumentów*, „Rzeczpospolita”, 21.05.2002, nr 117, s. C4.

przedsiębiorcom i przedsiębiorstwom, zaś nieprzystąpienie wciąż jest przeszkodą do pełniejszego wachlarza ochrony, który mógłby mieć zastosowanie⁸.

Podsumowując przedstawioną w literaturze dyskusję, warto podkreślić, że korporacji transnarodowej jako podmiotowi gospodarczemu przysługuje ochrona, choć jej wymiar, mimo że zbliżony, to nie jest tożsamy z zakresem ochrony przysługującym osobie fizycznej. Wciąż mamy do czynienia z pewnym katalogiem praw człowieka przysługującym wyłącznie osobie fizycznej, w którego obrębie znajdują się np. prawo do życia, zakaz tortur, innego nieludzkiego traktowania albo karania czy prawo do zawarcia małżeństwa. Jednak większość praw w katalogu praw człowieka, zarówno tych z zakresu prawa cywilnego, jak i karnego, może być stosowana jako podstawa ochrony równoległe do osób tak fizycznych, jak i prawnych. Należą do nich np.: prawo własności, prawo do słusznego procesu czy swoboda wypowiedzi, które potwierdzono w orzecznictwie ETPC⁹.

3. Prawa człowieka a korporacje w świetle miękkiego prawa międzynarodowego

Kwestia związku między prawami człowieka a korporacjami międzynarodowymi wielokrotnie była przedmiotem dyskusji na forum organizacji międzynarodowych, których statutowym celem działań jest ochrona ogólnych standardów praw człowieka lub realizacja ochrony szczególnych grup podmiotów. Omawiane osoby prawne najczęściej przedstawiano jako te naruszające prawa człowieka, a szczególnie prawa pracownicze, prawa dzieci czy prawa ludności rdzennej. Nie bez znaczenia pozostają liczne raporty organizacji pozarządowych wskazujące konkretne przedsiębiorstwa i regiony świata, w których takie naruszenia miały lub mają miejsce na masową skalę. Właściwie wobec przedstawionych faktów nie trzeba było wielkiego wysiłku, aby przekonać społeczność międzynarodową do podjęcia dyskusji na forum ONZ o naruszeniach praw człowieka dokonywanych przez podmioty gospodarcze.

Pomimo przedstawiania faktów związanych z naruszeniami praw człowieka na forum najistotniejszych organizacji międzynarodowych, w wielu przypadkach nowo przedstawionych inicjatyw uregulowania tej kwestii trudno było o porozumienie państw celem związania ich nowymi zobowiązaniami. W związku z tym wyjściem z sytuacji stały się regulacje miękkiego prawa międzynarodowego. Spośród wspomnianych inicjatyw warto wymienić działania podejmowane w ramach Międzynarodowej Organizacji Pracy, Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Rady Praw Człowieka ONZ. Niestety większość z nich pozostała tylko

⁸ K. Kowalik-Bańczyk, *Znaczenie (nie)przystąpienia Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka dla ochrony praw podmiotów gospodarczych*, [w:] A. Bodnar, A. Płoszka, *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na funkcjonowanie biznesu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 41-61.

⁹ K. Karski, B. Ziemblicki, *Commercial Companies as Applicants before the European Court of Human Rights*, "International Community Law Review" 2021, vol. 23, no. 5, s. 503-525.

deklaracjami, do których często odwołują się we wstępach lub preambułach współcześnie proponowane projekty konwencji i dyrektyw.

Najistotniejszą globalną inicjatywą pozostają oczywiście *Wytyczne dotyczące biznesu i praw człowieka: Wdrażanie dokumentu ramowego Organizacji Narodów Zjednoczonych „Chronić, szanować, naprawiać”*, będące częścią Raportu Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ONZ ds. Praw Człowieka i Korporacji Międzynarodowych oraz innych Podmiotów Gospodarczych Johna Ruggiego¹⁰. Dokument ten stał się ważnym instrumentem nie tylko na forum międzynarodowym, ale także krajowym. Z jednej strony, stanowi wytyczną przygotowującą państwa do opracowania i przyjęcia nowej konwencji, a z drugiej formatuje prawo krajowe i same przedsiębiorstwa, wdrażające standard ochrony praw człowieka w ich wewnętrznej strukturze wszelkiego szczebla. Bardzo istotną rolę Wytycznych jest także wpływ na kształtowanie krajowych programów działań w zakresie przestrzegania praw człowieka przez wszelkiego rodzaju podmioty gospodarcze, tj. zarówno prywatne, jak i będące własnością państwa, a w konsekwencji szeroko rozumiany biznes¹¹. W ubiegłym roku dokument ten obchodził swoje dziesięciolecie, co też było i nadal jest okazją do czynienia pewnych podsumowań¹².

Celem Wytycznych, jak same stanowią, nie jest tworzenie nowych zobowiązań w zakresie praw człowieka. Jak czytamy w tym dokumencie: „Normatywny wkład Wytycznych nie polega na tworzeniu nowych zobowiązań w ramach prawa międzynarodowego, ale na objaśnieniu tego, co wynika z obowiązujących standardów i praktyk dla państw i przedsiębiorstw, połączeniu ich w jeden logiczny, spójny i wszechstronny model oraz na zidentyfikowaniu braków obecnego systemu oraz udoskonaleniu go”¹³. W analizie tego dokumentu istotna jest trójelementowa struktura, którą określa się mianem filarów. Pierwszy z nich to „Obowiązek państwa dotyczący zapewnienia ochrony praw człowieka”, drugi to „Odpowiedzialność przedsiębiorstw za poszanowanie praw człowieka”, zaś trzeci to „Dostęp do środków zaradczych”.

¹⁰ J. Ruggie, *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework*, Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, UN Doc. A/HRC/17/31 (2011).

¹¹ S. Deva, *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies*, “European Company Law” 2012, vol. 9, no. 2, s. 101-109.

¹² S. Deva, E. Karska, G. Muigai, D. Pesce, A. Ramasastry, *Guiding Principles on Business and Human Rights at 10: taking stock of the first decade*, Report of the United Nations Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises to the 47th Session of the United Nations Human Rights Council (Chair-Rapporteur: Anita Ramasastry), UN Doc. A/HRC/47/39 (2021), DOI: [10.13140/RG.2.2.20004.55686](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20004.55686); F. Hopenhaym, E. Karska, A. Ramasastry, P. Yeophantong, *Tenth anniversary of the Guiding Principles on Business and Human Rights: a roadmap for the next decade of business and human rights – raising the ambition, increasing the pace*, Report of the United Nations Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises to the 50th Session of the United Nations Human Rights Council (Chair-Rapporteur: Elżbieta Karska), UN Doc. A/HRC/50/40/Add.3 (2022), DOI: [10.13140/RG.2.2.10770.53445](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10770.53445).

¹³ Wprowadzenie do Wytycznych, § 14.

Trójfilarowa konstrukcja jest odzwierciedleniem pewnych zasad ogólnych, na uznaniu których opiera się dokument, czyli:

- a) istniejących zobowiązań państw w zakresie poszanowania, ochrony oraz realizacji praw człowieka i podstawowych wolności;
- b) roli przedsiębiorstw jako wyspecjalizowanych organów społecznych, pełniących szczególne funkcje, od których wymaga się przestrzegania obowiązującego prawa i poszanowania praw człowieka;
- c) potrzeby zapewnienia odpowiednich i skutecznych środków zaradczych i naprawczych na wypadek naruszenia praw i obowiązków¹⁴.

W praktyce funkcjonowania Wytycznych wskazuje się też liczne słabości tego dokumentu. Wśród nich nie tylko sam niewiążący charakter zdaje się prowadzić do ograniczonej efektywności, ale przede wszystkim problem tkwi w ramach trzeciego filara, którym jest dostęp do środków zaradczych. Jego zasada podstawowa stanowi, że „w ramach obowiązku ochrony przed naruszeniami praw człowieka w związku z działalnością przedsiębiorstw państwa muszą podjąć odpowiednie kroki, aby, jeśli naruszenia takie mają miejsce na ich terytorium i/lub w obrębie ich jurysdykcji, w tym, których dotknie takie naruszenie, zapewnić, poprzez odpowiednie środki i mechanizmy sądowe, administracyjne, legislacyjne i inne, dostęp do skutecznych środków zaradczych i naprawczych”¹⁵. Niestety państwa nie wywiązują się skutecznie z tego obowiązku. Jak czytamy w komentarzu do Wytycznych, „jeśli państwa nie podejmują odpowiednich kroków w celu zbadania, ukarania i naprawienia naruszeń praw człowieka związanych z działalnością biznesową, kiedy mają one miejsce, obowiązek państwa ochrony praw człowieka może okazać się słaby lub nawet nic nieznaczący”. Choć ta część Wytycznych jest bardzo rozbudowana i wskazuje się w niej wiele mechanizmów, nie tylko sądowych, ale także pozasądowych rozpatrywania skarg, a także kryteria ich skuteczności, to w praktyce realizacja postulatów nie jest prosta¹⁶. Mając na uwadze wskazane trudności, społeczność międzynarodowa spore nadzieje pokłada w przyszej konwencji.

¹⁴ Zasady ogólne Wytycznych.

¹⁵ Zasada podstawowa § 25 Wytycznych.

¹⁶ Zob. E. Karska, *Wytyczne ONZ dotyczące biznesu i praw człowieka*, [w:] M. Kilanowski (red.), *Biznes i prawa człowieka: 10 lat wdrażania Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka*, UN Global Compact Network Poland, Warszawa 2021, s. 79-81; M. Kilanowski, *Od Krajowego Planu Działania na rzecz wdrażania Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka na lata 2017-2020 do nowej wizji ekonomii opartej na człowieku*, [w:] M. Kilanowski (red.), *Biznes i prawa człowieka...*, s. 30-40. Zob. także: F. Hopenhaym, E. Karska, A. Ramasastry, P. Yeophantong, *Implementing the third pillar: lessons from transitional justice guidance by the Working Group*, Report of the United Nations Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises to the 50th Session of the United Nations Human Rights Council (Chair-Rapporteur: Elżbieta Karska), UN Doc. A/HRC/50/40/Add.4 (2022), DOI: [10.13140/RG.2.2.14125.97764](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.14125.97764). O wdrażaniu Wytycznych w kontekście pandemii COVID-19 zob. S. Deva, F. Hopenhaym, E. Karska, A. Ramasastry, *The coronavirus disease pandemic: lessons learned and moving forward*, Report of the United Nations Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises to the 50th Session of the United Nations Human Rights Council (Chair-Rapporteur: Elżbieta Karska), UN Doc. A/HRC/50/40 (2022), DOI: [10.13140/RG.2.2.30483.76320](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.30483.76320).

4. Prawa człowieka a korporacje transnarodowe i inne przedsiębiorstwa w świetle projektu konwencji ONZ

Wśród wielu inicjatyw międzyrządowych, powołanych do życia w ramach Rady Praw Człowieka ONZ, znajduje się także próba uregulowania w międzynarodowym prawie praw człowieka kwestii dotyczących działalności korporacji transnarodowych i innych przedsiębiorstw. Przewodnictwo grupie międzyrządowej powierzono Ekwadorowi, który od 2018 r. przedstawił kilka projektów przyszłej konwencji i prowadzi intensywny dialog między kolejnymi sesjami grupy międzyrządowej, odbywającymi się rokrocznie, także w formie zdalnej ze względu na pandemię. Możemy na chwilę obecną stwierdzić, że projekt dojrzewa do kompromisu¹⁷.

Przygotowywany traktat, którego – obecnie opracowywana – propozycja nosi roboczą nazwę: *Projekt prawnie wiążącego instrumentu regulującego, w międzynarodowym prawie praw człowieka, działalność korporacji transnarodowych i innych przedsiębiorstw*, może stać się kolejną konwencją, przyjętą w ramach ONZ, która będzie regulowała problematykę ochrony praw człowieka. Analiza treści projektu w kolejnych jego odsłonach przedstawionych przez Ekwador pozwala wnioskować, że głównym celem regulacji stają się ofiary naruszeń praw człowieka. Całość konwencji skupiona jest wokół praw ofiar, ich ochrony, prewencji, dostępu do słusznego odszkodowania oraz dostępu do sądu, ustanowienia efektywnego krajowego systemu odpowiedzialności za dopuszczenie się naruszeń, jurysdykcji, prawa mającego zastosowanie, międzynarodowej współpracy sądowej, nieprzedawniania naruszeń w sytuacji, gdy ustalenie faktów może zająć dużo czasu, implementacji oraz – tworzonych z myślą o ofiarach – instytucjach międzynarodowych, takich jak Fundusz Ofiar czy Komitet złożony z 12, a gdy liczba ratyfikacji osiągnie 60, to maksymalnie z 18 członków¹⁸.

Wśród celów przyszła konwencja wskazuje efektywną implementację zobowiązań z zakresu ochrony praw człowieka w kontekście działalności gospodarczej,

¹⁷ Zob. M. Fasciglione, *A Binding Instrument on Business and Human Rights as a Source of International Obligations for Private Companies: Utopia or Reality?*, [w:] M. Buscemi, N. Lazzerini, L. Magi, D. Russo (red.), *Legal Sources in Business and Human Rights*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston 2020, s. 31-51; E. Karska, *Drafting an International Legally Binding Instrument on Business and Human Rights: The Next Step towards Strengthening the Protection of Human Rights*, "International Community Law Review" 2021, vol. 23, no. 5, s. 466-485.

¹⁸ Ostatni projekt został przedstawiony przez ekwadorską prezydencję Międzyrządowej Grupy Roboczej w sierpniu 2021 r. *Legally Binding Instrument to Regulate, in International Human Rights Law, the Activities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises*, OEIGWG Chairmanship Third Revised Draft (17 August 2021), <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGTransCorp/Session6/LBI3rdDRAFT.pdf> [dostęp 23.06.2022]. Zob. C. Lopez, *The Third Revised Draft of a Treaty on Business and Human Rights: Modest Steps Forward, But Much of the Same*, "Opinio Juris", 3.09.2021, <http://opiniojuris.org/2021/09/03/the-third-revised-draft-of-a-treaty-on-business-and-human-rights-modest-steps-forward-but-much-of-the-same/> [dostęp 23.06.2022]. W styczniu 2022 r. opublikowano też tekst projektu wraz poprawkami zaproponowanymi przez państwa. *Text of the third revised draft legally binding instrument with the concrete textual proposals submitted by States during the seventh session*, UN Doc. A/HRC/49/65/Add.1 (2022).

szczególnie tej o charakterze transnarodowym¹⁹. Co do praw ofiar, to wskazuje się na „zagwarantowanie dostępu do wymiaru sprawiedliwości oraz efektywnego, adekwatnego i zapewnionego w odpowiednim czasie odszkodowania dla ofiar naruszeń praw człowieka w kontekście działalności biznesowej”²⁰. Szczegółowe postanowienia w tym względzie dotyczą takich kwestii, jak traktowanie ofiar w sposób humanitarny, z szacunkiem dla ich godności, praw człowieka i podstawowych wolności, poszanowaniem bezpieczeństwa psychicznego, dobrostanu psychologicznego i prawa do prywatności²¹. Ponadto ofiary naruszeń praw człowieka spowodowanych działalnością biznesową powinny mieć w szczególności zagwarantowane prawo do życia, integralność osobową, wolność wyrażania opinii i wypowiedzi, prawo do pokojowego zgromadzania się i stowarzyszania, a także swobodę przemieszczania się²². Projekt konwencji nakłada na państwa obowiązek ochrony ofiar, ich przedstawicieli prawnych, rodzin i świadków przed naruszaniem ich praw człowieka oraz podstawowych wolności. Także na państwach ciąży obowiązek zapewnienia dostępu do słusznego odszkodowania²³.

Obszerna część konwencji odnosi się do prewencji. Podobnie jak w przypadku praw ofiar, to na państwach spoczywa obowiązek zapewnienia środków prawnych, gwarantujących przestrzeganie praw człowieka przez korporacje transnarodowe i inne przedsiębiorstwa, które podejmują działalność o charakterze transnarodowym w obrębie ich terytorium, jurysdykcji lub w jakikolwiek inny sposób pozostając pod ich kontrolą²⁴. Obszerna regulacja w tym zakresie obejmuje kwestie należytej staranności, którą państwa powinny egzekwować w stosunku do przedsiębiorstw, proporcjonalnie do ich wielkości, ryzyka naruszeń praw człowieka oraz natury i kontekstu działalności gospodarczej²⁵.

5. Odpowiedzialność korporacji za dochowanie obowiązku należytej staranności poszanowania praw człowieka w świetle prawa UE

Powstały w ramach Unii Europejskiej system ochrony praw człowieka nosi cechy systemu ponadnarodowego. Jego zaletą bez wątpienia pozostaje skuteczniejsze niż w prawie międzynarodowym dochodzenie roszczeń z tytułu naruszeń tego prawa. Czy jednak tak się dzieje w odniesieniu do naruszeń praw człowieka, związanych z prowadzoną działalnością gospodarczą? Chyba nie do końca. Tak miało być w związku z przystąpieniem UE do EKPC. To zarówno przedsiębiorcy, jak i ofiary biznesu mieli nadzieję na skuteczniejsze dochodzenie roszczeń i tym samym

¹⁹ Art. 2(2)(1)(a) projektu konwencji.

²⁰ Art. 2(2)(1)(d) projektu konwencji.

²¹ Art. 4(4)(2)(a) projektu konwencji.

²² Art. 4(4)(2)(b) projektu konwencji.

²³ Art. 5(1) projektu konwencji.

²⁴ Art. 6(1)-(6) projektu konwencji.

²⁵ Art. 6(3) projektu konwencji.

skuteczniejszą ochronę. Co pewien czas sprawa powraca, głównie na forum Rady Europy, jednak bez widocznych rezultatów.

Kwestia praw człowieka wobec szeroko rozumianego biznesu stała się bardzo istotnym elementem dyskusji co do skuteczności realizacji postulatu odpowiedzialności za naruszenia. Jednak nie jest to zagadnienie, w którym UE mówi tzw. jednym głosem. Są bowiem kwestie, w których poszczególne organy tej organizacji międzynarodowej wyrażają odmienne stanowisko na forum międzynarodowym. Często pozostaje to niezrozumiałe dla podmiotów spoza UE. W tym wymiarze różnice uwidoczniły się co do bardzo istotnego zagadnienia obowiązkowej należytej staranności z zakresu międzynarodowo chronionych praw człowieka. W dniu 10 marca 2021 r. inicjatywę podjął Parlament Europejski, który przyjął w tym względzie rezolucję zawierającą zalecenia dla Komisji Europejskiej, dotyczące należytej staranności i odpowiedzialności przedsiębiorstw²⁶. Inicjatywa ta jest bardzo cenna i wyraża szerokie poparcie dla przygotowywanego w ramach Rady Praw Człowieka ONZ projektu konwencji.

W załączniku do rezolucji znajduje się zalecenie dotyczące treści proponowanego wniosku, który ma zapewnić, „aby przedsiębiorstwa objęte jej zakresem stosowania prowadzące działalność na rynku wewnętrznym wywiązywały się z obowiązku poszanowania praw człowieka, środowiska i dobrych rządów oraz nie powodowały potencjalnego lub rzeczywistego negatywnego wpływu na prawa człowieka, środowisko i dobre rządy ani nie przyczyniały się do takiego wpływu przez własne działania lub przez działania bezpośrednio związane z ich działalnością, produktami lub usługami mające miejsce w ramach ich relacji biznesowych lub w ich łańcuchach wartości oraz aby zapobiegały temu negatywnemu wpływowi i go łagodziły”²⁷. Najistotniejsza część proponowanej dyrektywy formułuje obowiązki przedsiębiorstw wynikające z należytej staranności, a mianowicie „mają one obowiązek stosować wszelkie proporcjonalne i współmierne środki oraz podejmować starania w miarę swoich możliwości, w celu zapobieżenia negatywnemu wpływowi na prawa człowieka, środowisko i dobre rządy w ich łańcuchach wartości, a także odpowiednio reagować na taki negatywny wpływ, gdy on wystąpi”²⁸. Podobnie jak w przypadku konwencji, odpowiedzialność i rozliczalność z tytułu negatywnego wpływu na prawa człowieka, środowisko i dobre rządy ma następować zgodnie z prawem krajowym, tak jak zapewnienie ofiarom dostępu do środków ochrony prawnej.

Obszerna część proponowanej dyrektywy poświęcona jest strategii należytej staranności²⁹, zgodnie z którą to państwa członkowskie określają przepisy służące zapewnieniu zachowywania przez przedsiębiorstwa skutecznej należytej staranności w odniesieniu do potencjalnego lub rzeczywistego negatywnego wpływu ich działalności i relacji biznesowych na prawa człowieka, środowisko i dobre rządy.

²⁶ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 10 marca 2021 r. zawierająca zalecenia dla Komisji dotyczące należytej staranności i odpowiedzialności przedsiębiorstw (2020/2129(INL)).

²⁷ Art. 1(1) postulowanej dyrektywy w wersji pierwotnie zaproponowanej przez PE.

²⁸ Art. 1(2) postulowanej dyrektywy w wersji pierwotnie zaproponowanej przez PE.

²⁹ Art. 4 postulowanej dyrektywy w wersji pierwotnie zaproponowanej przez PE.

Jeśli przedsiębiorstwo doszłoby do wniosku, że jego działalność nie powoduje ryzyka w wymienionych sferach, to publikuje oświadczenie w tej sprawie i ujmuje w nim ocenę ryzyka z wyszczególnieniem odpowiednich danych, informacji i metod, które pozwoliły wyciągnąć ten wniosek. W pozostałych przypadkach przedsiębiorstwa będą ustanawiały i skutecznie realizowały strategię należytej staranności, w ramach której określają potencjalny lub rzeczywisty negatywny wpływ na prawa człowieka, mapują swój łańcuch wartości i, z należyтым uwzględnieniem tajemnicy handlowej, podają do wiadomości publicznej istotne informacje na temat tego łańcucha, które mogą obejmować nazwy, lokalizacje, rodzaje dostarczanych produktów i usług, a także inne istotne informacje dotyczące jednostek zależnych, dostawców i partnerów biznesowych w łańcuchu wartości; przyjmują i wskazują wszelkie proporcjonalne i współmierne zasady postępowania i środki służące eliminacji potencjalnego lub rzeczywistego negatywnego wpływu na prawa człowieka, środowisko lub dobre rządy, zapobieganiu takiemu wpływowi i łagodzeniu go³⁰.

Jednak stanowisko pozostałych organów UE nie w pełni jest tożsame z tym, jakie prezentuje Parlament Europejski³¹. Po wielu miesiącach prac Komisja Europejska, w międzyczasie oskarżana o powolność prac, a nawet niechęć do dyrektywy, przedstawiła wniosek legislacyjny (ustawodawczy). Wskazano w nim, że akt ten ma ustanawiać obowiązki przedsiębiorstw dotyczące rzeczywistych i potencjalnych niekorzystnych skutków dla praw człowieka i środowiska w odniesieniu do ich własnej działalności, działalności ich jednostek zależnych oraz działalności w ramach łańcucha wartości prowadzonej za pośrednictwem podmiotów, z którymi przedsiębiorstwo utrzymuje stałe relacje biznesowe, a także odpowiedzialności za naruszenia tych obowiązków³².

W trakcie prac w komisjach PE, w szczególności Komisji Prawnej (JURI), wyraża się zadowolenie z faktu zgłoszenia wniosku. Podnoszone są jednocześnie uwagi, które dotyczą głównie obaw co do zbyt słabego mechanizmu realizacji odpowiedzialności, a także tego, że rozwiązania zawarte w projekcie nie ograniczają potencjalnej możliwości *outsourcingu* odpowiedzialności przez korporacyjnych sprawców na inne podmioty. Wskazuje się także na inne kwestie, warte rozstrzygnięcia, m.in. zakres przedsiębiorstw, które mają podlegać tej regulacji. Jak słusznie wskazuje Beata Faracik, w obecnym brzmieniu dyrektywa ma obejmować zaledwie 1 proc. korporacji,

³⁰ Art. 4(4) postulowanej dyrektywy w wersji pierwotnie zaproponowanej przez PE.

³¹ M. Chojnowska, *Przepisy dotyczące praw człowieka znikają z planów Komisji*, OPZZ, 3.12.2021, <https://www.opzz.org.pl/aktualnosci/swiat/przepisy-dotyczace-praw-czlowieka-znikaja-z-planow-komisji> [dostęp 23.06.2022]; B. Faracik, *Korporacje nie mogą bezkarnie szkodzić ludziom i planecie!*, „Rzeczpospolita”, 25.03.2021, <https://www.rp.pl/biznes-odpowiedzialny-w-polsce/art210221-korporacje-nie-moga-bezkarnie-szkodzic-ludziom-i-planecie> [dostęp 23.06.2022].

³² Art. 1(1)(a)-(b) wnioskowanej przez Komisję Europejską dyrektywy. Komisja Europejska, *Wniosek: dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz zmieniająca dyrektywę (UE) 2019/1937*, COM(2022) 71 final (23.02.2022).

a prawa człowieka są prawami, które powinny być przestrzegane przez wszystkich, a nie tylko przez duże korporacje³³.

Ważne jest jednak, że prace nad tą dyrektywą trwają. Mogą one doprowadzić do wypracowania dobrego aktu prawnego, który w znacznym stopniu wpłynie na podniesienie standardu ochrony praw człowieka w kontekście działalności podmiotów gospodarczych. Trzeba przy tym pamiętać, że choć ma to być akt prawa UE, to jego skutki będą oddziaływały nie tylko na działalność unijnych podmiotów gospodarczych na terytoriach jej państw członkowskich, ale także poza nimi.

6. Zakończenie

Analiza przytoczonych regulacji pokazuje, jak dalece prawo międzynarodowe, krajowe oraz ponadnarodowe praw człowieka rozszerzyło katalog podmiotów tak uprawnionych, jak i zobowiązanych, biorąc pod uwagę zakres tego systemu. Włączyło osoby prawne, podmioty gospodarcze, w tym także korporacje, do katalogu podmiotów zobowiązanych i tych korzystających z ochrony, tak krajowej, jak i międzynarodowej.

Nowe tendencje w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka zmierzają w pierwszej kolejności do zaspokojenia roszczeń ofiar naruszeń praw człowieka. W tym względzie zresztą mechanizmy samoregulacji w formie miękkiego prawa międzynarodowego zawiodły, a może raczej nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, bowiem nadal stopień naruszeń praw człowieka, w których uczestniczą podmioty gospodarcze, jest bardzo wysoki.

Oczekiwanie na kolejną konwencję, która pozwoli pociągnąć do odpowiedzialności podmioty winne naruszeń praw człowieka w wielu regionach świata, jest bardzo duże. Liczni obrońcy praw człowieka wskazują na zalety wiążącego mechanizmu prawnomiędzynarodowego jako jedynej możliwości zwiększenia efektywności praw człowieka w tym zakresie. Ten aspekt najskuteczniej realizuje prawo ponadnarodowe, na podstawie którego obowiązek dochowania należytej staranności w zakresie przestrzegania praw człowieka jest celem regulacji samym w sobie. Oczywiście priorytetem pozostaje skuteczne dochodzenie roszczeń przez ofiary na drodze prawa krajowego. Do tego bowiem zobowiązują państwa zarówno wiążące, jak i niemające charakteru wiążącego normy prawa międzynarodowego. Wciąż zatem aktualna pozostaje zasada subsydiarności, tak istotna na gruncie prawa Unii Europejskiej, a także międzynarodowej ochrony praw człowieka, choć wymiar jej systemowo wydaje się odmienny.

³³ Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do Spraw Unii Europejskiej (nr 136) z 12 maja 2022 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej – IX kadencja, Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Warszawa 2022, s. 12.

